

Başlık/ Title: Sultanın İhsanı: XVI. Yüzyılda Halilurrahman Surre si / Sultan's Beneficence: Halilurrahman's Surre in the Sixteenth Century

Yazarlar/ Authors
Abdullah ÇAKMAK

ORCID ID
0000-0002-9246-3373

Bu makaleye atf için: Abdullah Çakmak, Sultanın İhsanı: XVI. Yüzyılda Halilurrahman Surre si, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.8 (2020): 1-19.

To cite this article: Abdullah Çakmak, Sultan's Consent: Halilurrahman's Surre in the Sixteenth Century, *Filistin Araştırmaları Dergisi*, no.8 (2020): 1-19.

Makale Türü / Type of Article: Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Submission Date: 25.11.2020

Yayına Kabul Tarihi / Acceptance Date: 17.12.2020

Yayın Tarihi / Date Published: 29.12.2020

FAD- Filistin Araştırmaları Dergisi
BPS- Bulletin of Palestine Studies
Tarandığı Uluslararası İndexler/ Abstracting & Indexing

INDEX COPERNICUS

SCIENTIFIC INDEXING

CEEOL

DRJI

İSAM

Asos İndeks

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Yazar: Abdullah ÇAKMAK*

Sultanun İhsanı: XVI. Yüzyılda Halilurrahman Surresi

Özet: İslam medeniyetinin henüz erken dönemlerinde ortaya çıkan kutsal mekânlarda yaşayan Müslümanlara surre gönderme geleneği, Osmanlılar döneminde de devam ettirilmiştir. Bu dönemde Mekke ve Medine'nin yanı sıra idari olarak Kudüs'e bağlı el-Halil'e de surre gönderilmiştir. El-Halil şehrine gönderilen surre, tamamıyla Halilurrahman Vakfı görevlilerine dağılmaktaydı. Şehrin en büyük kurumu olan bu vakfın temel işlevi, Müslüman âlimlere ve fakirlere yemek hizmeti sunmaktı. Bu yönüyle Halilurrahman surresinin vakıf görevlileri arasında dağılması Osmanlı Devletinin vakfa verdiği önemi göstermektedir. Vakıf hizmetlerinin sekteye uğramaması için vakıf çalışanları surre tahsisatıyla maddi olarak desteklenmiştir. Bu çalışma, Kudüs'e bağlı bir nahiye olan Halilurrahman'a gönderilen surrenin XVI. yüzyıdaki durumunu tespit etmeyi ve detaylarına ilişkin bilgileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Surre-i Hâkâniye-i Rûmiye-i Cedîde olarak isimlendirilen yani Osmanlı sultanlarının tahsisatından oluşan surre defterleri esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kudüs, Halilurrahman, Surre, Vakıf.

Sultan's Consent: Halilurrahman's Surre in the Sixteenth Century

Abstract: The tradition of sending surre to Muslims living in sacred places, which emerged in the early periods of Islamic civilization, was continued in the Ottoman period. In addition to Mecca and Medina, there is also the city of Hebron, which is administratively bound to Jerusalem, among those who have their share of the surre. The surre, which was sent to the city of Hebron, was distributed entirely to the Halilurrahman Foundation employees. The main function of the Halilurrahman Foundation, the largest foundation institution in the city, was to provide food service to Muslim scholars and the poors. In this respect, the distribution of the Halilurrahman's surre among the foundation employees shows the importance the Ottoman State gave to the foundation. Foundation employees were financially supported with surre allocations so that the foundation services would not be interrupted. This study aims to determine the state of the surre sent to Halilurrahman, a sub-district of Jerusalem, in the sixteenth century and to reveal information on its details. In the study, the surre registers named as Surre-i Hâkâniye-i Rûmiye-i Cedîde, that is, the allocation of the Ottoman sultans, were taken as basis.

Keywords: Ottoman State, Jerusalem, Hebron, Surre, Foundation.

---

*Abdullah ÇAKMAK, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, acakmak1634@gmail.com, ORCID NO: 0000-0002-9246-3373

Giriş: Surrenin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Devletinde Surre Geleneği

Kelime olarak para çıkını, para kesesi gibi anlamlara gelen surre¹, genel olarak Mekke ve Medine halkına gönderilen hediyeler olarak tanımlanmaktadır.² Haremeyn'e ilk surrenin hangi İslâm halifesi tarafından gönderildiği kesin olarak bilinmese de bu uygulama ilk defa Abbasiler zamanında gerçekleşmiştir. Abbasilerle başlatılan kutsal beldelerde yaşayan Müslümanları sahiplenme anlayışı; Fâtımîler, Eyyûbîler ve Memlükler tarafından da benimsenmiş ve Osmanlı zamanına kadar süregelmiştir.³ Bu yönüyle Osmanlı Devleti tarafından kutsal beldelere gönderilen surre, kadim bir geleneğe dayanmaktadır. Osmanlı döneminde Haremeyn'e ilave olarak Şam ve Kudüs'e de surre gönderildiği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Ancak Şam ve Kudüs halkına ilk zamanlar surreden pay ayrılmazken, sonradan ayrılan bu payın Mekke ve Medine halkına ayrılan paya nispetle oldukça düşük olduğu görülmektedir.⁴

Osmanlıların kutsal beldelere surre göndermesi, Hicaz bölgesinin ilhakından önce başlamıştı. Bu anlamda surre, ilk defa Yıldırım Bayezid ve oğlu Çelebi Sultan Mehmed zamanlarında gönderilmiştir. II. Murad ise 3500 filoriden oluşan surreyi Mekke, Medine, Kudüs ve Halilurrahman Müslümanlarına tahsis etmiştir. Yine Fatih Sultan Mehmed'le devam eden surrenin miktarı oğlu II. Beyazıd'a gelindiğinde yarısı Mekke ve yarısı Medine halkına ihsan olunmak üzere 14.000 duka altına ulaşmıştır. Yavuz Sultan Selim'in kutsal beldeleri ilhak etmesinin ardından ise bu gelenek bütün Osmanlı sultanları tarafından devam ettirilmiştir.⁵

Osmanlılar döneminde Dersaadet'ten her yıl Haremeyn, Şam ve Kudüs'e gönderilen surre alayı, hac kervanıyla birlikte yola çıkardı. Müslümanlar tarafından hac ibadeti, hicri yılın Zilhicce ayında eda edildiğinden Dersaadet ile Haremeyn arasındaki mesafe göz önüne alınarak Receb ayında hazırlıklar tamamlanırdı. Receb ayının on ikinci gününde ise hac kervanı ile surre alayı Tarîk-i Sultânî adı verilen yoldan Haremeyn'e doğru hareket ederdi.⁶ Surre emininin Haremeyn surresini vaktinde Mekke ve Medine'ye ulaştırabilmesi için Kudüs surresi Şam'da kervandan ayrılırdı. Kudüs

¹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317), 826.

² Bu tanımlar için bkz. Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 24.

³ Ş. Tufan Buzpınar, "Surre", *DİA*, cilt 37, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2009), 567.

⁴ Abdullah Çakmak, *19. Yüzyılın Başlarında Kudüs*, (İstanbul: İlem Yayınları, 2020), 108.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 13-15.

⁶ Osmanlı hac yolu için bkz. A. Latif Armağan, XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhu ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc), *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 20, (İstanbul 2000), 73-118.

surreyi ilk zamanlar dergâh-ı âlî kapıcıları ve iskele eminleri tarafından şehre ulaştırılırken, iskele eminlerinin surreyi zarara uğratmalarından dolayı bu görev, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren surre eminin tayin ettiği güvenilir bir vekile verildi. şam'da Kudüs surresini teslim alan surre emininin vekili, şam valisinin yol güzergâhında bulunan Aclun, Cenin ve Nablus beylerine güvenliğin sağlanması için verdiği emirler sayesinde surreyi şehre ulaştırıldı.⁷

Osmanlı Devleti tarafından kutsal beldelere gönderilen surrenin hedefinde ilk olarak ulema ve fukara bulunmaktaydı. Bu husus, surrenin asıl amacının Müslüman âlim ve fakirlere yönelik bir ihsan olduğunu göstermektedir. Özellikle kutsal beldelerde bulunan cami, medrese, ribat ve tekke görevlilerinin surrede payları bulunması bu hususu teyit etmektedir. Bunun yanında surre, Osmanlı Devleti için önemli bir meşruiyet aracıydı. Surre, İstanbul'a uzak bir konumda bulunan Arap coğrafyasındaki Mekke, Medine ve Kudüs gibi beldelerde yaşayan Müslümanlarla iletişime geçmenin bir yoluordu. Böylelikle hilafeti elinde bulunduran Osmanlı Devleti, kutsal beldelerdeki Müslümanlara sahip çıktığını ve onlar üzerinde egemen olduğunu her sene gönderdiği surreyle kendilerine hatırlatmaktaydı.⁸

1. Halilurrahman Şehri İçin Surrenin Anlamı: Halilurrahman Evkafı

Milattan önce iki binli yıllara kadar uzanan tarihiyle kadim şehir Halilurrahman⁹, Osmanlı Devleti tarafından 1516 yılı sonu itibariyle Kudüs ile birlikte ilhak edilmiştir. İlhakın ardından bölgede oluşturulan ilk idari teşkilatta Halilurrahman, Memlûklerde olduğu gibi Kudüs sancağına bağlı bir nahiye haline getirilmiştir.¹⁰

Müslümanların yönetimine geçmesiyle birlikte Halilurrahman şehrine Emeviler, Abbasiler, Fâtîmîler, Eyyûbîler ve Memlûkler gibi İslâm devletlerinin tamamı büyük önem vermişlerdir. İbrahim, İşhak, Yakub ve Yusuf peygamberlerin kabirlerinin¹¹ bulunduğu yerde Emeviler tarafından inşa edilen türbe, Abbasiler döneminde cami haline getirilmiştir. Daha sonra Memlûkler döneminde ribat, zaviye, medrese, bimaristan ve su sarnıçlarıyla

⁷ Çakmak, Kudüs, 113-115.

⁸ Atalar, Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun, 113.

⁹ Halilurrahman'ın kadim tarihine dair yapılan mücmel bir çalışma için bkz. Yunus Amr, *Halîlu'r-Rahmânî'l-Arabîyye*, (el-Halil: el-Halil Üniversitesi İlmî Araştırmalar Merkezi, 1978).

¹⁰ *TT. d. 427*, s. 309.

¹¹ el-Halil ve çevresinden medfun peygamberler için bkz. Yasemin Akkaya, *XIX. Yüzyılda Kudüs ve Çevresinde Halîlü'r-Rahman Vakıfları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Afyonkarahisar, 2012): 4-9.

birlikte Haremü'l-Halil adıyla oluşan külliye, şehrin en büyük vakıf hayratına dönüşmüştür.¹² Osmanlı yönetiminde ise Yavuz Sultan Selim'in Halilurrahman'daki kutsal mekânları ziyareti esnasında burada yaşayan Müslüman tebaaya yönelik ihsanı, diğer Osmanlı sultanları tarafından da devam ettirilmiştir. Osmanlı sultanlarının Halilurrahman şehrine yönelik öne çıkan iki faaliyet alanı geçmişte olduğu gibi vakıf ve surredir. Başta Kanuni Sultan Süleyman olmak üzere Osmanlı padişahlarının şehre yaptıkları tahsisatla, vakıf eserlerin hizmetlerinde süreklilik sağlanmıştır. Bunun yanında Kudüs için gönderilen surre hizmetinden Halilurrahman da istifade etmiştir.

Osmanlı yönetimine geçen Halilurrahman şehrinde yeni hâkimiyet altına alınan her bölgede olduğu gibi ilk olarak tahrir yapılmıştır. Bu, şehirde vergi alınması gereken araziler ile mevcut vakıf kurumlarını ve bunlara yapılan tahsisleri tespit etmeye imkân sağlamıştır. İlhak öncesinde Memlüklerin şehirdeki vakıflara yönelik faaliyetleri, aynen devam ettirilmiştir. Bu kurumlardan birisi de Halilurrahman Külliyesidir. İlk olarak İslam devletinin üçüncü halifesi Hz. Osman tarafından el-Halil Camii'ne yapılan tahsisten dolayı bu vakıf, evkaf-ı kadime olarak kabul edilmektedir. Şehre hâkim olan her İslam devleti tarafından el-Halil Camii'nin etrafına inşa edilen yeni hayır kurumları sayesinde bu hayrat bugünkü külliye şeklini almıştır. Osmanlı Devleti de gerek Halilurrahman Vakfı'na yaptığı yeni tahsislerle gerekse hayratın inşa ve tadilatıyla bu geleneği sürdürmüştür. Yine Halilurrahman Vakfı görevlilerine yönelik surre tahsisatını da devam ettiren Osmanlı Devleti, gönderilen surreyle vakıf çalışanlarının ihtiyaçlarını karşılamıştır.¹³

Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerine gönderilen surre defterleri incelendiğinde surrenden pay alanların sadece vakıf görevlileriyle sınırlı olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Halilurrahman suresinin sadece Halilurrahman Vakfı görevlilerine dağıtılması diğer şehirlere gönderilen surrelerden farklı bir boyutunun olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Halilurrahman Vakfı görevlileri için surrenin ne anlam ifade ettiğini ortaya koyabilmek adına bu vakıfla ilgili bazı bilgilere değinmek yerinde olacaktır.

Halilurrahman Vakfı'nda hizmetleriyle öne çıkan ilk kurum imarettir. Bugün günümüzde de kullanılan "Halil İbrahim Sofrası" deyişi, cömertliğiyle tanınan Hz. İbrahim'in sofrasını fakirlerle paylaştığı bilgisini günümüze kadar taşıyan kültürel değerlerimiz arasında yer almaktadır.

---

¹² Mustafa L. Bilge, "Halil", *DİA*, cilt 15, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997): 306.

¹³ Mustafa Güler, The Role of the Ottoman Vaqfs in the Solution of the Issue of Hebron with a Favor of Muslims, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, cilt 2 no. 2, (2016): 31.

Halilurrahman'daki bu imarette Simât-ı Şerîf adıyla meşhur olan sofradan, gelen geçen herkes istifade etmekteydi. İmarette hazırlanacak yemekler için duyulan malzeme ihtiyaı vakıf köylerinden ve sultan tahsislerinden karşılanmaktaydı.¹⁴ Hac mevsimi geldiğinde hacı adaylarının bir kısmı hac öncesi veya sonrasında Kudüs ve Halilurrahman Őehirlerinde bulunan kutsal mekânları ziyaret etmekteydi. Dolayısıyla Halilurrahman Kllyesinde yer alan peygamber türbelerini ziyarete gelen hacılar, Şehirde büyük bir insan trafiğine neden olmaktaydı. Şehir Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra imaretteki bu hizmetin devamlılığı da artık Osmanlı Devleti'nin sorumluluğundaydı. Dolayısıyla Halilurrahman başta olmak üzere Kudüs, Yafa, Gazze, Nablus ve Şam kazalarında bulunan vakfın akarlarında yaşanan azalmalardan hem vakıf çalışanları hem de imarettten karnını doyuran fukara olumsuz etkilenmekteydi. Bu yönüyle vakıf çalışanlarına yönelik tahsis edilen surrenin, vakfın akarlarında yaşanabilecek bir azalma esnasında onlar için alternatif bir gelir kaynağı olduğunu söylemek mümkündür.

Halilurrahman Vakfı'nın akarlarının büyük çoğunluğunu kırsal kesimden elde edilen mahsul ve bunlardan alınan vergiler oluşturmaktaydı. Şehirde bulunan su kanalları mahsulde önemli verimlilik sağlamaktaydı.¹⁵ Mahsul arasında buğday, arpa ve mercimek gibi bakliyat ürünlerinin yanı sıra zeytin, üzüm ve kayısı gibi meyveler de bulunmaktaydı.¹⁶ Bu yönüyle özellikle Halilurrahman İmaretinde fakirlere yönelik sunulan hizmetlerin sekteye uğramaması ve vakıf çalışanlarının yevmiyelerini düzenli olarak alabilmeleri, büyük lde vakfın önemli akarları arasında yer alan bu ürünlerden elde edilen gelirlere bağlıydı. Ancak rnlerin yetiştirilmesinde yaşanan en büyük tehlike, zaman zaman kendini gösteren kıtlık yıllarıydı. 1572 senesinde Kudüs ve Halilurrahman'da yaşanan kıtlık bunlardan biriydi. Kıtlık zamanında epey zorluk yaşayan halkın mağduriyetinin giderilmesi için Şehrin ileri gelenleri zm üretmeye başladılar. Bunun için civar kazalardaki tacirlerle görüşerek Kudüs ve Halilurrahman'a gıda malzemeleri getirmeleri konusunda onları ikna ettiler. Ancak Gazze, Remle ve Nablus yerel yöneticilerinin adamları, bu tacirlerle karşılaştıklarında onların mallarına el koymaya başladılar. Yaşanan bu olayları Dersaadet'e gelerek Divan-ı Hümayun'a ileten Şeyh Muhammed Amir, böylelikle bu işin

¹⁴ Basim Muhammed İhsiş, *Nâhiyetü Halîlu'r-Rahmân fi'l-Karni'l-Âşir el-Hicrî/es-Sâdisi Aşar el-Milâdi*, en-Câmiatü'l-Necâhi'l-Vataniyye, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Filistin, 2000): 89.

¹⁵ Mcrddin el-Hanbeli, *el-ns'l-Celil bi-Târîhi'l-Kuds ve'l-Halil II*, (Ürdün: Mektebetü'l-Muhtesib, 1973): 80-81.

¹⁶ TS. MA. d. 3567, s. 3b-10b.

araştırılması ve doğrusya tacirlere zulmeden kimselere derhal müdahale edilmesi emrinin Gazze ve Nablus sancakbeylerine iletilmesini sağladı.¹⁷

1572 senesinde yaşanan bu kıtlık, gelirlerinin büyük bir bölümünü kırsal kesimden elde eden Halilurrahman Vakfı'nı da olumsuz etkilemişti. Kıtlık dolayısıyla vakfın gördüğü zararı, bizzat vakfın mütevellisi Muhammed, gönderdiği mektupla Dersaadet'e bildirdi. Buna göre, kuraklık ve çekirge istilasından dolayı iki senedir şehirde yaşanan kıtlık, vakfın simât-ı şerîfinin yani Halilurrahman'daki mücavirîn, fukara ve sulehânın ücretsiz yemek yediği mekânın hizmetlerini sekteye uğrattı. Bu yönüyle vakıf personelinden bazıları Mısır'dan gerekli olan gıda maddelerini satın alarak deniz yoluyla Yafa iskelesi üzerinden Halilurrahman'a götürmek istediler. Ürünlerin Halilurrahman'a götürülmesinde iskele eminlerinin engelleriyle karşılaşılınca vakfın mütevellisinin mektubu doğrultusunda Mısır'daki iskele eminlerini uyaran bir emir gönderildi.¹⁸ Ancak bu emirlere rağmen Halilurrahman Vakfı'nın yaşanan kıtlıktan en az zararla kurtulma girişimlerinin bölgesel engellerle karşılaşmaya devam etmesi, artık vakıf imaretinin kapanması gibi büyük bir tehlikeyi doğurmuştu. Halilurrahman halkı, vakfın mütevellisi ve oğullarını bu işin sorumlusu ilan ettiler. Vakfa ait gelirleri üzerine geçirdiği iddiasıyla müteveli hakkında birçok şikâyet mektubu kaleme aldılar.¹⁹ Müteveli ise bu son ithamların ardından çareyi Şam beylerbeyine başvurmakta buldu. Halilurrahman Evkafı imaretinin yaşanan kıtlık dolayısıyla kapanma tehlikesi olduğunu kendisine ilettili.²⁰

Divan-ı Hümayuna yansıyan şikâyetler, XVI. yüzyılın sonlarına doğru yaşanan kıtlık dolayısıyla Halilurrahman Vakfı ekonomisinin olumsuz etkilendiğini ortaya koymaktadır. Ancak şikâyetlerin ortak noktası, vakfın en önemli hizmet birimi olan imarete gıda temininde yaşanan kötü gidişatın durdurulmasına yöneliktir. Bu doğrultuda gerekli tedbirlerin alınması için merkezden bazı emirlerin gönderilmesi sağlanmıştır. Fakat burada dikkat çeken önemli husus, vakıf yönetiminin mali sorumluluklarından biri olan personel ücretlerinin ödenmesine dair herhangi bir şikâyetin gerçekleşmediğidir. Halilurrahman Vakfı personeli için her sene İstanbul'dan gönderilen surrenin bu hususta etkili olup olmadığını kesin olarak ifade etmek pek mümkün değildir. Ancak vakfın mali buhranlar yaşadığı bir dönemde maaşlarını tam olarak alamadığı varsayılan personel

---

¹⁷ Murat Uluskan vd., *Mühimme Defterlerinde (1545-1594) Kudüs I*, (ed. Halit Eren), (İstanbul: IRCICA, 2016): 110.

¹⁸ A. DVNS. MHM. d. 22, s. 221, hüküm: 424.

¹⁹ Uluskan vd. *Mühimme Defterlerinde Kudüs I*, 124.

²⁰ A. DVNS. MHM. d. 24, s. 126, hüküm: 349.

için surre tahsisatının önemli bir ek gelir kaynağı olduğunu söylemek mümkündür.

XVI. yüzyılın sonlarına ait Kudüs Kadı Sicillerinde bulunan kayıtlar ise Halilurrahman Vakfı'nda yaşanan aksaklıkların sadece kıtlık gibi doğa olaylarından ötürü olmadığını ortaya koymaktadır. Bu kayıtlar, insan faktörünün de etkili olduğu bazı durumlarda vakfın idari ve mali olarak zarara uğradığını göstermektedir. el-Halil Camii'nden görev alma yarışına girenler arasında yaşanan sahte imamet ve hitabet berati çıkarma mücadelesi bunlardan biridir. Yine vergiden muafiyeti bulunan Halilurrahman Vakfı köylerinden ehl-i örfün zorla vergi talebinde bulunması, gereksiz yere vakıf yöneticilerini bu zulümlerle uğraştırmıştır. Son olarak vakfın kira gelirlerini zamanında alamaması veya bazı eşkıyanın vakıf köylerini basarak köylünün elindeki mahsulü gasp etmesi gibi yaşanan olaylar, vakfın mali olarak zor günler geçirmesine sebep olmuştur.²¹ Halilurrahman Vakfı'nı olumsuz etkileyen bu örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Ancak burada belirtmek istediğimiz husus, Halilurrahman sursesinin sadece Halilurrahman Vakfı görevlilerine tahsis edilmesinin özellikle vakfın idari ve mali açıdan zor günler geçirdiği zamanlarda onlar için alternatif bir gelir kaynağı olduğudur.

2. XVI. Yüzyılda Halilurrahman Sursesinin Hisse ve Hissedarları

Surre ile ilgili bilgilerin yer aldığı defterler incelendiğinde bunların genel olarak icmal ve mufassal şeklinde olduğu görülmektedir. İcmal defterler Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderilen surrenin hangi vakıftan ve ne kadar gönderildiğiyle ilgili bilgileri içermektedir. Bu kutsal beldelere gönderilen surre miktarı her sene için aynı olduğundan yıllar arasında çok büyük farklılıklar gözükmez. Padişah, hanım sultan, vezir ve paşa gibi vakıflardan yapılan tahsisatı gösteren ve Hakaniye-i Rumiye-i Cedide olarak isimlendirilen mufassal defterlerde ise kutsal beldelere gönderilen surrenden kimlerin pay aldığı ve paylarının miktarını görmek mümkündür. Bu yönüyle Halilurrahman sursesiyle ilgili ayrıntılı bilgiler, şehrin Kudüs'e bağlı bir nahiye olmasından dolayı mufassal Kudüs sursesi defterlerinde bulunmaktadır. Bu defterlerde Kudüs şehrine dair surre bilgilerinin ardından ayrı bir başlık altında Halilurrahman sursesinin bilgileri yer almaktadır. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığında Halilurrahman sursesinin de içinde yer aldığı en eski tarihli mufassal Kudüs surre defteri 1594 yılına aittir. Bunun dışında 1596 ve 1598 senesine ait iki defterle birlikte XVI.

---

²¹ Hasan Hüseyin Güneş, *Bir Taşra Şehrinden İnsan Manzaraları (Osmanlı Kudüsü'nde Vakıflar ve İnsanlar)*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020): 160-167.

yüzyıla ait toplam üç defter bulunmaktadır. İlk iki defterin sayfa sayısı tamdır. Son defterde ise Kudüs surresinin yer aldığı baş kısmın büyük bir bölümünün kopuk olduğu, ancak Halilurrahman surresinin kaydedildiği kısmın eksiksiz olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti tarafından kutsal beldelerde yaşayan fukara ve ulemaya gönderilen surre, cemaat esaslı olarak düzenlenen surre defterlerine göre dağıtılırdı. Halilurrahman surresi de cemaat esaslı olarak kaleme alınan Kudüs surresi defterlerinin sonunda yer almaktadır. Buna göre Halilurrahman surresi cemaatleri şunlardır:

a- el-Halil Camii Hatipleri

b- el-Halil Camii İmamları

c- Harem-i Şerif Müezzinleri

d- Peygamber Türbeleri Hafızları

e- Peygamber Türbeleri Kapıcıları

f- Harem-i Şerif Kapıcıları

g- Harem-i Şerif Musaddirini

h- Harem-i Şerif Temizlikçileri

ı- Kâtip, Emin, Muarrifin, Muvakkit ve diğerleri

i- el-Halil'de ekmekçi, değirmenci, eleyici, aşçı, oduncu ve bazı hizmetliler²²

Vakıf çalışanları idari ve hizmet personeli olarak ikiye ayrılmaktadır. Müteveli, nazır, câbi ve kâtip gibi görevliler vakfın idari personeli oluştururken vakıf hayratta hizmeti bulunan imam, hatip, müderris, kapıcı, temizlikçi, aşçı vb. görevliler ise hizmet personeli oluşturmaktadır. Halilurrahman surresinin cemaatlere göre dağılımına bakıldığında, tahsisatın Halilurrahman Külliyesine ait cami, peygamber türbeleri ve imaret çalışanlarının her birini kapsadığı görülmektedir. Bu da Halilurrahman surresinin Halilurrahman Evkafı hizmet personeliyle sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Cemaatlerin sahip oldukları hisse miktarları ve hisse sahiplerini görebilmek bakımından ise 1594 tarihli surre dağıtım defterini burada göstermek yerinde olacaktır.

---

²² TS. MA. d. 1217, s. 19-21.

Tablo I: 1594 tarihli Halilurrahman Suresinde Hisse Sahipleri ve Miktarları²³

El-Halil Camii Hatibleri Cemaati			
Şeyh Cemaleddin ibn Ebu'l-Vefa hatîb: 6 sikke	Şeyh Muhammed ibn Ursüddin hatîb: 6 sikke	Şeyh Ebu'n-nasr Merakî: 1 sikke	
Yekûn: 13 sikke			
El-Halil Camii İmamları Cemaati			
Hanefi İmam: Şeyh Cemaleddin ibn Ebu'l-Vefa: 4 sikke	Hanefi İmam: Şeyh Muhammed ibn Ursüddin: 4 sikke	Şafii İmam: Şeyh Ebu's-Saâdât: 4 sikke	Şafii İmam: Şeyh Abdurrezzak ibn Ebu's-Safâ: 4 sikke
Yekûn: 16			
Harem-i Şerif Müezzinleri Cemaati			
Şeyh Muhammed ibn Cemaleddin el-Misri: 1 sikke	Alaüddin ibn Abdülaziz Mısrî: 1 sikke	Ali ibn Abdülvehhab muvakkit: 1 sikke	Ahmed ibn Mecdüddin muvakkit: 1 sikke
Şeyh Abdürrezzak ibn Mahmud ve Muhammed: 1 sikke	Şeyh Muhammed ibn Abdülkadir: 1 sikke	Ebubekir ibn Ahmed nakîb: 1 sikke	Şeyh Muhammed ibn Şihabüddin: 1 sikke
Şeyh Abdülkadir ibn Ömer: 1 sikke	Şeyh Bedir ibn İbrahim: : 1 sikke	Ali ibn Şeref: 1 sikke	Abdünnebi ve Ahmed evlad-ı Cabiri: 1 sikke
Arzüddin Ensari: 1 sikke	Bedreddin ve İbrahim: 1 sikke	Ahmed el-Hibre ve Yasin: 1 sikke	
Yekûn: 15 sikke			
Peygamber Türbeleri Huffâz Cemaati			
Şeyh Mahmud el-Mısrî hâdim-i Hazret-i Halilullah: 69 para	Şeyh Ebu's-saâdât ve Şemseddin hâdimân-i Halilullah: 69 para	Şeyh Uleymi ve Ali hâdimân-i Halilullah: 69 para	Şeyh Bedir ve Şeyh Muhammed hâdimân-i İşhak Nebi: 69 para
Şeyh Muhammed ve Arzüddin ve Muhyiddin huddam-ı İşhak Nebi: 69 para	Şeyh Zeynüddin ibn el-Kasrâvî hâdim-i İşhak Nebi: 69 para	Şeyh Muhammed ibn Zelum ve Alaüddin hâdimân-i İşhak Nebi: 69 para	Şeyh Muhammed ve Ahmed ve Abdülkerim huddâm-ı Yakub Nebi: 69 para
Şihabüddin ibn Mervan hâdim-i Yusuf Nebi: 69 para	Muhammed ibn Cemaleddin hâdim-i Yusuf Nebi: 69 para	Şeyh Abdürrezzak ve Şeyh Abdurrahman hâdimân-i Yusuf Nebi: 69 para	Şeyh Muhammed ibn Ebussuud hâdim-i serdâb-ı şerîf: 69 para

²³ TS. MA. d. 1217, s. 19-21.

Şeyh Burhanüddin ibn İzzeddin hâdim-i serdâb-1 şerîf: 69 para	Kerimüddin ve Muhyiddin hâdimân-i serdâb-1 şerîf: 69 para	Şeyh Şihabüddin ve Mehmed ve Muhyiddin huddâm-1 serdâb-1 şerîf: 69 para	
Yekûn: 25 sikke 35 para			
Peygamber Türbeleri Bevvâbîn Cemaati			
Selman Ağa türbedâr-1 İbrahim Nebi: 5 sikke	Şeyh Bedr ibn Şerefüddin bevvâb-1 İshak Nebi: 1 sikke	Şeyh Muhammed ibn Arzüddin bevvâb-1 İshak Nebi: 1 sikke	Şeyh Muhammed ve Mahmud ve Yunus ve Taha bevvâbîn-i Yakub Nebi: 1 sikke
Şeyh Muhammed ibn Mervan bevvâb-1 Yusuf Nebi: 1 sikke	Şeyh Abdurrahman ve Abdürrezzak bevvâbân-1 Yusuf Nebi: 1 sikke	Şeyh Zeynüddin el-Kasravî bevvâb-1 Seniyyü'r-Rika?: 1 sikke	Şeyh Arzüddin ve Osman bevvâbân-1 harem-i şerîf: 1 sikke
Yekûn: 12 sikke			
Harem-i Şerîf Bevvâbîn Cemaati			
Cemalüddin ve Muhammed ve Şihabüddin bevvâbîn-i Harem-i şerîf: 1 sikke	Arzüddin ve Bedir bevvâbân-1 Harem-i Şerîf: 1 sikke	Alaüddin ibn Ali bevvâb-1 Harem-i Şerîf: 1 sikke	
Yekûn: 3 sikke			
El-Halil Harem-i Şerîfi Musaddirîn Cemaati			
Şeyh Mahmud ibn Şerefüddin: 2 sikke	Şeyh Cemalüddin ibn Ebu'l-Vefa: 1 sikke	Şeyh Arzüddin ibn Ebu Bekir Mısrî: 1 sikke	Şeyh Abdünnebi ibn Abdülkadir Mısrî: 1 sikke
Yekûn: 5 sikke			
Harem-i Şerîf Ferrâş Cemaati			
Şeyh Zeynüddin Ensarî: 1 sikke	Beddah ve Alaüddin: 1 sikke	Ebu Bekir ve Ali ibnü'n-Nakîb: 1 sikke	Muhammed ibn es-Sahib: 1 sikke
Abdürrezzak ve Halil ferrâşân: 1 sikke			
Yekûn: 5 sikke			
Küttâb, Ümenâ, Muarrifîn, Muvakkit ve Diğerleri			
Şeyh Mahmud kâtib: 23 para	Ebu's-Safâ kâtib: 23 para	Şeyh Muhammed ibn Kemal kâtib: 23 para	Şeyh Hasan ve Hüseyin kâtibân: 23 para
Şeyh Abdünnebi kâtib: 23 para	Şeyh İzzeddin Mısrî: 23 para	Şeyh Yunus ve Taha: 23 para	Şeyh Halil ve Ebu Bekir bevvâbân-1

			Anbar: 23 para
Yusuf ibn Kasım müferrik: 23 para	Salih ibn Ahmed müferrik: 23 para	Abdürrezzak ve Bedreddin emînân-ı nân: 23 para	Evlad-ı Safvan emînân-ı nân: 23 para
Arzüddin ve İsmail emînân-ı matbah: 23 para	Muhammed ibn Yakub muvakkit: 23 para	Salahuddin ve İbrahim muvakkit: 23 para	Evlâd-ı Ahmed ibn Kasım: 23 para
Muhammed ve İsmail mübelliğân: 23 para	Şeyh Ali ibn Hasan: 23 para	Abdülvehhab Cevlanî: 15 para	Mahmud ibn Ubeyd: 15 para
Diğer Mahmud Müşmir: 15 para	Muhammed ve Muhyiddin: 15 para	Şeyh Bedir Magribî: 15 para	Şeyh Zeynüddin: 15 para
Cemal ibn Kasım: 15 para	Şeyh Mahmud ve Ahmed: 15 para	Şeyh Arzüddin bin Bedir: 15 para	Şehabüddin Kûkî: 15 para
Şeyh Muhammed ibn Arzüddin: 15 para	İzzeddin ibn Abdurrahman: 15 para		
Yekûn: 14 sikke 34 para			
El-Halil' de habbâzîn, tahhânîn(değirmenci), nahhâlîn(eleyici), tabbâhîn, hattâbîn ve bazı huddâm cemaati			
Huddâm-ı Matbah ve seyyâs ve gayrihim: nefer 40, nefer başına 10 para: 470 para	Tabbâlîn Halilullah: 2 nefer, 20 para	Şahne(bekçi): 7 nefer, 40 para	
Yekûn: 13 sikke, 10 para			
Cem'an: 123 sikke			

Tablodan anlaşıldığı üzere surre tahsisatının miktarı her kişi için aynı olmayıp meslek sınıfına göre değişkenlik göstermektedir. Buna göre ilmiye sınıfına mensup hatipler altı sikke ve imamlar ise dört sikkeyle surredeki en büyük paya sahiptirler. En düşük paya sahip olanlar ise imaret çalışanlarından on para alan hizmetçiler ve yaklaşık altı para alan bekçilerdir. *el-Halil Camii Hatipleri Cemaati'*nde yer alan üç kişi arasında sadece Şeyh Ebu'n-Nasr Merakî'nin altı sikke değil de bir sikke aldığı görülmektedir. Aynı şekilde *Küttâb, Ümenâ, Muarrişin, Muvakkit ve Diğerleri Cemaati'*nde hisse sahibi olan otuz dokuz kişiden bir kısmı 23 para alırken geriye kalan kısmı ise 15 para almaktadır. 23 para alanların isimlerine bakıldığında vakıfta hangi hizmeti gördükleri yer almaktadır. Ancak 15 para alanların sadece isimleri yazmaktadır. Dolayısıyla her iki cemaat içinde

görülen bu durum, cemaatlerde yer alan her ismin vakıfta doğrudan bir görevinin olmadığı, ancak burayla bir şekilde ilişkilerinin olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Diğer bir ihtimal ise bu görevlilerin vakfa yönelik hizmetlerinde mesai saatlerinin değişkenlik göstermesidir. Buna göre tam zamanlı olarak çalışan görevliler fazla tahsise sahipken kısmi zamanlı çalışanlar ise daha düşük tahsise sahiplerdir, denilebilir.

1594 senesi Halilurrahman surresinde toplam 92 hisse bulunmaktadır. Bu hisselerin bazıları tek kişiye ait olmayıp bunlarda ortaklık söz konusudur. Bu yönüyle 92 hissede tahsisatı bulunan kişi sayısı toplamda 195'dir.²⁴ Toplam dağıtılan surre miktarı ise 123 sikkedir. Ancak imaret çalışanlarından mutfak görevlilerinin aldığı hissede 40 kişiye onar paradan 400 para verilmesi gerekirken 470 para yazıldığı görülmektedir. Haliyle bu da 121 sikke 9 para olması gereken toplam miktarın 123 sikke olarak çıkmasına sebep olmuştur. Ancak gelecek senelerdeki surre defterlerinde bu duruma rastlanmaması ve Halilurrahman surresinin toplam miktarının 121 sikke 9 para olarak hesaplanmasının 1594 senesinde sehven yapıldığını ortaya koymaktadır.

1594'ten iki sene sonrasına yani 1596 senesine ait defterde ise hisse ve hissedar sayısının değişmediği görülmektedir.²⁵ Yine 1596 senesindeki surreten tahsis alanların hepsi 1594 senesiyle aynıdır. Bu durum aradan geçen iki sene zarfında hissedarların hiçbirinin vefat etmediğini ya da surre hisselerini başkalarına devretmediklerini göstermektedir. Öyle ki surreten hisse sahibi olanlar bu hisselerini başka birine ferağ yoluyla devredebilmekte ve böylelikle her sene için alacağı hisse bedelini, daha yüksek bir meblağa anlaşılarak peşin paraya çevirebilmekteydi. Özellikle yaşı oldukça ilerlemiş olanlar ya da peşin paraya ihtiyacı olanlar için bu yöntem sıklıkla uygulanmaktaydı.²⁶ 1598 senesinde hisse sahiplerinde bazı değişiklikler görülmektedir. Bu değişikliklerin sebebi ise Hz. İbrahim Camii'nin ikinci hatibi Şeyh Muhammed ibn Ursuddin'in görevinde meydana gelen değişimlerdir. Onun yerine ikinci hatip olarak Mevlana Şeyh Cemaleddin ibn Muhammed Vefayi'nin atanmasıyla surre tahsisi de kendisine geçmiştir. Yine Şeyh Muhammed ibn Ursuddin'in peygamber türbeleri kapıcılığı görevi ise Şeyh Mahmud ve Şeyh Ebu's-Saâdat'a geçmiştir. Şeyh Muhammed ibn Ursuddin ise hem caminin müezzin

---

²⁴ Surre defterlerinde geçen "evlâd" tabiri Arapçada çoğul yapı olduğundan bu ifadeden kaç kişinin kastedildiği anlaşılamamaktadır. Dolayısıyla 1594 tarihli Halilurrahman surresinin kâtipler, eminler vb. kimselerin yer aldığı cemaatte geçen iki adet "evlâd" tabirinin her biri bir hissedar gibi düşünülmüştür.

²⁵ *TS. MA. d. 1209*, s. 38b-41b.

²⁶ Çakmak, *Kudüs*, 127-128.

kadrosuna hem de peygamber türbeleri hafız kadrosuna dâhil edilmiştir. Ancak görev değişiklikleri nedeniyle surre hissedarlarında böyle bir değişim yaşansa da 121 sikke 9 paralık toplam surre miktarında herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir.²⁷

1594, 1596 ve 1598 yıllarına ait üç surre defterinden elde edilen bilgilerde sadece 1598 senesinde vakıf görevlileri arasında yaşanan becayişler neticesinde bu kimselerin surre tahsislerinde küçük çaplı da olsa değişim yaşandığı görülmektedir. Ancak surreye dışarıdan herhangi birinin dâhil olmaması her üç sene için aynı kişilerin surre tahsisatına sahip olduklarını göstermektedir.

3. Halilurrahman Surreleriyle İlgili Tespitler

XVI. yüzyıl Halilurrahman surre defterlerinden elde edilen bilgilerde dikkat çeken bir husus, hisse bedel cinsinin sikke ve para olarak belirlendiğidir. Sikke ya da sikke-i hasene tabiri, Osmanlılarda genel olarak altın para anlamında kullanılan bir filoriye karşılık gelmekteydi.²⁸ Para ise daha çok Mısır ve Suriye bölgesinde kullanılmakta ve XVI. yüzyılın sonlarında üç akçeye tekabül etmekteydi.²⁹ Bu yönüyle bir sikkenin 40 para veya 120 akçeye tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Peki, surrede hissesi bulunanlar için bu hisse miktarının değeri neydi? Her yıl hac mevsiminde el-Halil kasabasına ulaşan surre, onlar için gerçek manada bir geçim kaynağı mı yoksa sembolik bir miktarı mı ifade etmekteydi? Surre hisseleri ile Kudüs'teki temel ihtiyaç maddelerinin bu dönemdeki satış fiyatlarının karşılaştırılmasının sorularımızın cevaplandırılmasında yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Bu minvalde temel gıda maddeleri olarak et, ekmek ve zeytinyağının bu dönemdeki fiyatlarına göz atmak yeterli olacaktır. Buna göre XVI. yüzyılın sonunda 1 rıtl³⁰ koyun ya da keçi eti 4,5 ilâ 5 para civarındayken, yine 1 rıtl sığır eti 4 paraya satılmaktaydı.³¹ Simit, somun, tennuri, mavi ve tabbuni gibi isimlerle anılan ve aralarında kalite ve gramaj farkı bulunan ekmeklerin fiyatları da farklılık göstermekteydi. Bunlar arasında sıklıkla tüketilen bir ekmek olan tabbununin 1 rıtlı, XVI. yüzyılın

²⁷ TS. MA. d. 3752, s. 6a-7b.

²⁸ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt 3, (İstanbul: MEB, 1983): 214.

²⁹ Halil Sahillioğlu, "Akçe", *DİA*, cilt 2, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 226.

³⁰ Rıtl: Arap coğrafyasında kullanılan ve bölgelere göre farklılık gösteren ağırlık birimidir. Şam rıtlı 480 dirhem ile Bağdat rıtlı 128 dirhemdir. Bazı yerlerde normal bünyeye sahip bir adamın iki avuç dolusu zahire ölçüsüne bu ad verilir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt 3, 35; Cengiz Kallek, "Rıtl", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), cilt 35, 52-55.

³¹ Amnon Cohen, *Economic Life in Ottoman Jerusalem*, (Cambridge: Cambridge University Press 1989): 139.

sonunda 1,5 paraya satılmaktaydı.³² Bölgede önemli bir üretim sahasına sahip zeytinyağının vukıyye³³ fiyatı ise 9 ilâ 10 para arasında değişmekteydi.³⁴ Halilurrahman surresinde en büyük hisse miktarı 6 sikke ile hatiplere en düşük hisse miktarının ise yaklaşık 6 para ile bekçilere ait olduğunu tespit etmiştik. Buna göre bir hatip 240 paraya tekabül eden 6 sikkeyle yaklaşık 50 rıtl et veya 160 rıtl tabbuni ekmeği ya da 24 vukıyye zeytinyağı alma imkânına sahipti. 6 para alan bir bekçi ise bununla 1 rıtl et veya 6 rıtl tabbuni ekmeği ya da yaklaşık yarım vukıyye zeytinyağı alabilmekteydi. Hâl böyle olunca surre miktarları arasında görülen farklılığın alım gücünü de etkilediğini ifade etmek gerekmektedir. Yani bir hatip için surre sembolik bir değer yanı sıra gerçekten önemli bir geçim kaynağı iken bir bekçi için aynı şeyi söylemek pek de mümkün değildir. Bu yönüyle Halilurrahman surresinden özellikle bir sikkenin altında tahsis alanlar için surrenin Osmanlı Devletiyle kurulan irtibattan dolayı sembolik bir değer taşımakla kaldığını söyleyebiliriz.

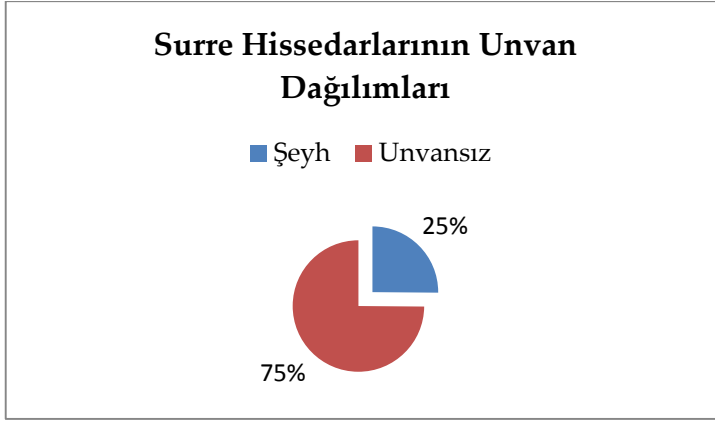
Surreden hisse sahibi olanlar incelendiğinde ise dikkat çeken hususlardan biri sadece erkek isimlerinin yer almasıdır. Bunun nedeni surre dağıtımının Halilurrahman vakfı hizmet personeliyle sınırlandırılmasıdır. Vakfın çalışanları arasında kadınların yer almaması, haliyle surreden de yararlanmalarına imkân vermemiştir. Hissedeki isimlerde göze çarpan önemli bir nokta ise bazı hisselerdeki isimlerin başında şeyh unvanının yer almasıdır. Şeyh unvanı Arap coğrafyasında her ne kadar ilmiye sınıfının yanı sıra yaşlı kimseler ve kabile reisleri için de kullanılsa da burada ilmiye sınıfının kastedildiğini söylemek mümkündür. Zira bu kimselerin gerek surre cemaatleri içerisindeki konumlarına gerekse isimlerinden sonra açıkça yazılan görevlerine bakıldığında hatip, imam, müezzin, kâtip gibi görevliler olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre toplam 195 hissedar arasından şeyh unvanını haiz 49 kişinin ilmiye sınıfına mensup olduğu görülmektedir. Bu veri, surrenin hedefine uygun olarak Halilurrahman surresinde Müslüman ulema ve fukaradan her ikisinin de bulunduğunu ortaya koymaktadır.

---

³² Cohen, *Economic Life in Ottoman Jerusalem*, 151.

³³ Vukıyye: Rıtlın on ikide biri ölçüsüne kullanılan ağırlık birimidir. Cengiz Kallek, "Ukıyye", *DİA*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), cilt 42, 67-70.

³⁴ Cohen, *Economic Life in Ottoman Jerusalem*, 145.

Halilurrahman nüfusu ile surredeki hissedar sayısının karşılaştırılması, surrenin şehir halkına katkısının tespit edilmesi bakımından önemlidir. Halilurrahman surresinin sadece vakıf görevlileri arasında dağıtılması, surrede hisse sahibi olanların nerede ikamet ettiğiyle ilgili tahminde bulunmamıza imkân vermektedir. Buna göre XVI. yüzyılda Kudüs Sancağına bağı bir nahiye olarak idare edilen Halilurrahman'ın yerleşim bölgeleri nahiye merkezi ve köylerdi. Halilurrahman Vakfı görevlilerinin hizmet alanları dikkate alındığında ise vakıf görevlilerinin vakfın bulunduğu nahiye merkezinde ikamet etmelerinin zaruri olduğu ortaya çıkmaktadır.

1596-1597 tarihli tahrirde Halilurrahman nahiye merkezinde yedisi Müslümanların ve biri Yahudilerin olmak üzere toplam sekiz mahalle bulunduğu kayıtlıdır. Müslüman mahallelerinin isimleri Fistika, Kaytun, Şegâbine, Şeyh Ali Bekâ, Kazzazîn, Ekrâd ve Vustâ idi. Bu yedi Müslüman mahallesinde 680 hane, 22 mücerred, 1 imam, 2 âmâ ve 1 şerif bulunmaktaydı.³⁵ Tablo I'de verilen 1594 senesi Halilurrahman surresinde hisse sahiplerinin isimleri incelendiğinde bunların hangi aileye mensup olduklarıyla ilgili bir ifadenin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, toplamda 195 hisse sahibini farklı hanelerde yaşayan Müslümanlar olarak düşünmemize imkân vermektedir. Dolayısıyla Halilurrahman surresinin, nahiye merkezinde bulunan 195 Müslüman hanesiyle irtibatının olduğunu söylemek mümkündür. Böylelikle surrenin, Osmanlı Devleti ile Halilurrahman Müslümanları arasında oluşan bağda aracılık ettiği görülmektedir. Osmanlı padişahlarının tahsisatıyla oluşan surreden

³⁵ Mustafa Öksüz, *Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. yy*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İstanbul 2016): 403.

Halilurrahman'a düşen pay görece az olsa da surrenin zikredilen aracılık işlevi, hem devlet hem de surreden pay alanlar için büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti surre sayesinde Halilurrahman Müslümanlarını himayesini somutlaştırmakta ve şehirdeki yönetimine meşruiyet kazandırmaktadır. Surreden pay alan Halilurrahman Müslümanları ise devletle kurdukları bağ sayesinde kendilerini ayrıcalıklı görmekte ve böylelikle sosyal statüdeki itibarlarını artırmaktadırlar.

Sonuç

Abbasilerle başlayan kutsal mekânlara surre gönderme faaliyeti, özellikle hilafeti elinde bulunduran İslâm devletlerince devam ettirilerek bir geleneğe dönüştürülmüştür. Osmanlı Devleti de 1517'de halifelik kurumunu ele geçirmesiyle surre geleneğini sürdürmüş ve kutsal mekânlarda yaşayan Müslümanları korumaya devam etmiştir.

Surre ile ilgili tanımlarda her ne kadar sadece Mekke ve Medine şehirlerine yer verilse de şam ve Kudüs Müslümanlarına da surre gönderildiği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Kudüs'e bağlı bir nahiye olan Halilurrahman'da yaşayan Müslümanların da Kudüs surresinde payı bulunmaktadır. XVI. yüzyıl Halilurrahman surresi tamamıyla şehrin en büyük vakıf kurumu olan Halilurrahman Vakfı hizmet personeline tahsis edilmiştir. Dolayısıyla diğer surrelerde karşılaşılmayan bu durum, Halilurrahman surresini ayrıcalıklı kılmaktadır. Halilurrahman Vakfı'nın gelirlerinde doğa veya insan faktörleri sebebiyle yaşanan olumsuz gidişattan vakıf görevlilerinin merkeze şikâyette bulunmadığı ortaya koyulmuştur. Bu durum ise vakıf görevlilerine tahsis edilen surrenin, vakıfta mali daralmaların görüldüğu zamanlarda özellikle bir sikkenin üzerinde tahsis alanlar için alternatif bir gelir kaynağı olduğunu göstermektedir.

Halilurrahman surresinden pay alanların surrenin hedefine uygun olarak Müslüman ulema ve fukaradan oluştuğu tespit edilmiştir. Bunlar arasında el-Halil Camii imamları, hatipleri ve müezzinlerinin ulema sınıfından olmaları surrenden daha fazla pay almalarına neden olmuştur. Ancak vakfa ait temizlikçi, değirmenci, eleyici gibi geri hizmetler de dâhil bütün kademedeki çalışanlara cüzi de olsa surrenden pay verilmiştir. Bu yönüyle surre dağıtımında kişiler arasında görülen farkın, vakıf personelinin görev tanımıyla ya da görev karşılığında aldığı maaşla doğru orantılı olduğu ortaya koyulmuştur.

XVI. yüzyılın sonu itibariyle Halilurrahman surresinden pay alan Müslüman sayısı her ne kadar az olsa da şehirdeki hane sayısı dikkate alındığında surrenin önemli bir işlevinin olduğu anlaşılmıştır. Bu yönüyle Osmanlı Devleti Halilurrahman Vakfı görevlilerine tahsis ettiği surre üzerinden şehir yönetimindeki meşruiyetini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Diğer taraftan surrenden pay alanlar ise surre üzerinden devletle kurdukları ilişki sayesinde şehirdeki itibarlarını artırmaya çalışmışlardır.

Kaynakça

1- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Bab-1 Asafi Divan-1 Hümayun Sicilleri Defteri (A.DVNS.MHM. d.) 22.
Bab-1 Asafi Divan-1 Hümayun Sicilleri Defteri (A.DVNS.MHM. d.) 24.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (BOA. TS. MA. d.) 1209.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (BOA. TS. MA. d.) 1217.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (BOA. TS. MA. d.) 3567.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (BOA. TS. MA. d.) 3752.
Tapu Tahrir Defterleri (BOA. TT. d.) 427.

2- Araştırma ve İnceleme Eserler

Akkaya, Yasemin. XIX. Yüzyılda Kudüs ve Çevresinde Halilü'r-Rahman Vakıfları, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2012.

Armağan, A. Latif. XVIII. Yüzyılda Hac Yolu Güzergâhu ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc), *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, XX, (2000), 73-118.

Atalar, Münir. *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Ankara: DİB Yayınları, 2015.

Bilge, Mustafa L. "Halîl", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 15, (1997): 305-307.

Buzpınar, Ş. Tufan. "Surre", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 37, (2009): 567-569.

Cohen, Amnon. *Economic Life in Ottoman Jerusalem*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Çakmak, Abdullah. 19. Yüzyılın Başlarında Kudüs, İstanbul: İlem Yayınları, 2020.

el-Hanbelî, Mücîrüddin. *el-Ünsü'l-Celîl bi-Târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl II*, Ürdün: Mektebetü'l-Muhtesib, 1973.

Güler, Mustafa. The Role of the Ottoman Vaqfs in the Solution of the Issue of Hebron with a Favor of Muslims, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2 no. 2, (2016): 31-44.

Güneş, Hasan Hüseyin. *Bir Taşra Şehrinden İnsan Manzaraları (Osmanlı Kudüsünde Vakıflar ve İnsanlar)*, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020.

İhsîş, Basim Muhammed. *Nâhiyetü Halîlu'r-Rahmân fi'l-Karni'l-Âşir el-Hicrî/es-Sâdisi Aşar el-Milâdî*, en-Câmîatü'l-Necâhi'l-Vataniyye, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Filistin 2000.

Kallek, Cengiz. "Rıtl", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 35, (2008): 52-55.

Kallek, Cengiz. "Ukıyye", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 42, (2012): 67-70.

Öksüz, Mustafa. *şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus XVI. yy*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, cilt 3, İstanbul: MEB, 1983.

Sahillioğlu, Halil. "Akçe", *DİA*, , İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt 2, (1989): 224-227.

şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersaadet: İkdam Matbaası, 1317.

Uluskan, Murat vd. *Mühimme Defterlerinde (1545-1594) Kudüs I*, (ed. Halit Eren), İstanbul: IRCICA, 2016.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

Yunus Amr, *Halîlu'r-Rahmâni'l-Arabıyye*, el-Halil: el-Halil Üniversitesi İlmî Araştırmalar Merkezi, 1978.